

GERTJAN POSTMA & HANS BENNIS

VARIATIE IN NEGATIE

HET GEDRAG VAN HET NEGATIEVE CLITICUM IN HET
MIDDELDRENTS VAN ROND 1400^(*)

Abstract

In this paper, we study the drop of the preverbal negative clitic *ne/en* using a sub-corpus of Drenthe verdicts over the period 1399-1405. The earlier finding by Van der Horst & Van der Wal (1978) that clitic drop is delayed in embedded contexts is not confirmed. Only when we make a distinction between lexical verbs and auxiliary verbs, the effect shows up in the case of lexical verbs. Clitic drop with auxiliary verbs, on the other hand, behaves in an opposite way: while neg-drop seems to be underway for auxiliaries in C and lexical verbs in clause-final position, *ne/en* is absent with lexical verbs in C-position and auxiliary verbs in clause final position. We argue that both effects are realisations of one process of morphological blocking. This is an absolute process. This process is similar in nature to the situation in English where the negator *not/n't* only combines with auxiliaries. This is often attributed to verb position in English: auxiliaries in the middle field, lexical verbs in VP. In a similar way it is possible to relate absolute drop to positional effects in Middle-Drentish: it is argued that non-realization of the neg-clitic is related to verb movement (Verb Second or Verb Raising). Particle verbs are used as a testing ground for the hypothesis. Apart from this absolute effect, there is an optional process of neg-drop that is argued to be the consequence of language contact. A crucial assumption in this article is that Middle-Drentish distinguishes auxiliary verbs and lexical verbs categorically, whereas no such distinction is present in other varieties of Dutch.

(*) Wij danken Griet Coupé, Marcel den Dikken, Ans van Kemenade en twee anonieme beoordelaars voor hun commentaar.

1. Inleiding

Het Middelnederlands is niet een uniform taalsysteem, noch naar tijd, noch naar plaats. Er zijn fonologische, morfologische en lexicologische atlanten van het Middelnederlands gemaakt (Berteloot 1984, Mooijaart 1992, Rem 2003). Ook grammatica's ruimen soms een enkele bladzijde in voor morfologische variatie (Van Loey 1960: 95-97). Maar hoe staat het met syntactische variatie? Bestaat er nauwelijks syntactische variatie, zoals de grammatica's impliciet suggereren? Of is dit type variatie aan de aandacht van de historisch taalkundigen ontsnapt? De situatie is hier vergelijkbaar met die van de dialectologie. Ook voor de dialectologie werd tot voor kort het bestaan van syntactische variatie ontkend of op z'n best als marginaal beschouwd. Met uitzondering van enkelen o.a. Weijnen (1966:298ff), die een lijst geeft van relevante syntactische variatie (grotendeels morfosyntactisch) hebben dialectologen nauwelijks aandacht aan de syntaxis geschonken. De afgelopen decennia is er verandering in deze toestand gekomen. De SAND-atlas (Barbiers et al., deel I, 2005) laat overduidelijk zien dat er een ruime mate van syntactische en morfosyntactische variatie kan worden aangetroffen in het Nederlandstalige gebied. Het lijkt redelijk om aan te nemen dat ook voor oudere taalstadia geldt dat er bij zorgvuldige bestudering syntactische variatie valt waar te nemen, zowel diachroon als bij vergelijking van regionale variëteiten van het Middelnederlands.

Zoals gezegd is er recentelijk op het gebied van de taalvariatie meer aandacht voor syntactische verschijnselen gekomen. In eerste instantie richtte deze aandacht zich op synchrone syntactische variatie (SAND-project 2000-2005), maar later ook op diachrone syntactische variatie. In Nijmegen is een NWO-onderzoeksproject gestart naar vier syntactische verschijnselen en hun variatie naar tijd en plaats (Van Kemenade & Postma 'Variatie en Standaardisering – de rol van taalcontact in de standaardtaal in wording'. 2004). Hiertoe wordt in nauwe aansluiting op het 'Corpus 14de-eeuws' (voor een beschrijving, zie Van Reenen & Mulder 2000) een corpus teksten uit de gehele Nederlanden (1400-1650) opgebouwd. Het vernieuwende van de methodologie van Van Reenen & Mulder is dat slechts goed in tijd en plaats gelokaliseerde teksten worden verzameld en geïndexeerd. Als eerste onderdeel van het Nijmegen-corpus zijn de vonnissen van de Etstoel van Drente (Keverling Buisman 1987) opgenomen en behandeld. Het is essentieel de opgenomen variëteiten ook als afzonderlijke systemen te bestuderen om zo hun onderliggende grammatica bloot te leggen. Op deze manier kunnen we bijvoorbeeld nagaan in hoeverre dergelijke varië-

teiten hebben bijgedragen tot de moderne standaardtaal, via culturele beïnvloeding, taalcontact, of via immigratie naar Holland (substraatwerking).

In dit artikel berichten wij over een syntactische bijzonderheid van het Middeldrents, dat een fundamenteel verschil laat zien met het Middelnederlandse Vlaams, Brabants en Hollands, en in zekere zin meer overeenkomt met het huidige Engels. We beschrijven hier een onbekende taalvariëteit die uitzonderlijk is en theoretisch van belang lijkt te zijn.

2. De uitdrukking van negatie

Zinsontkenning wordt in het Nederlands uitgedrukt door een adverbiale negatie (*niet*) of door het gebruik van een onbepaald voornaamwoord zoals *niemand* en *niets*. In het Middelnederlands van Vlaanderen en Holland wordt daarnaast het finiete werkwoord vrijwel altijd gemarkeerd met het clitische element *ne* of *en*, zoals in de voorbeelden in (1) (zie ook Paardekooper 2006).⁽¹⁾

- (1) a. Hi *en* ordelt niemene.
 hij NEG oordeelt niemand
 b. Een vier sal comen ..., daer niet voren ghestaen *ne* mach.
 een vuur zal komen ... waar (men) niet voor staan NEG kan

Terwijl in het Middelnederlands een clitische ontkenning op het finiete werkwoord gerealiseerd werd, is dat in het moderne Nederlands nooit zo. Deze taalverandering voltrekt zich in Holland ruwweg vanaf 1600 en is omstreeks 1800 voltooid. De rest van het Nederlandse taalgebied gedraagt zich min of meer parallel, zij het dat het ene dialect wat later is dan het andere. Een enkel Vlaams dialect heeft het cliticum tot op de dag van vandaag, zij het optioneel. Ook andere Germaanse talen laten een dergelijk verval van het negatieve cliticum zien. Onduidelijk is de precieze reden van deze verandering. Jespersen (1917) stelt dat het verschijnsel in het Germaans deel uitmaakt van een universele negatie-cyclus in natuurlijke taal waarbij de clitische ontkenning de neiging heeft te verzwakken. In plaats daarvan wordt de ontkenning uitgedrukt door een adverbiale negatie, die eerst nog voorkomt in combinatie met de clitische negatie en later alleen.

⁽¹⁾ De enkelvoudige clitische negatie komt in het Middelnederlands niet voor, behalve in contexten waar een versterkend element aanwezig is, meestal een negatief polair element of een negatief polaire uitdrukking (cf. Postma 2002).

In de generatieve taalkunde wordt aangenomen dat negatie wordt uitgedrukt door een abstracte projectie, Negation Phrase genoemd, die zich net als andere projecties houdt aan algemene welgevormdheidscondities, zoals X-bar theorie, specifier-head agreement, enz. Omdat projecties uit een hoofd en een specificerder bestaan, wordt negatie abstract dubbel gerealiseerd via een negatieprojectie bestaande uit een maximale projectie als specificerder en een hoofd (clitic), of die nu zichtbaar zijn of niet. We zullen in dit artikel niet streven naar een formele verklaring van de Jespersen-cyclus, maar slechts enige gegevens aanreiken over de uitdrukking van negatie in het Middeldrents en de consequenties die dit kan hebben voor een meer omvattende theorie over syntactische variatie in negatie.

3. Verval van negatie in het Middelnederlands

De eerste systematische studie naar het verval van het negatieve cliticum in het Middelnederlands is van Van der Horst & Van der Wal (1978). Het interessante van deze studie is dat het verval niet simpelweg wordt afgedaan als een verdwijnen van *en/ne*, maar dat geobserveerd wordt dat die verdwijning afhankelijk is van de syntactische context. Zij onderscheiden vier verschillende syntactische contexten, drie hoofdzincontexten (2a-c) en de bijzincontext (2d). In hoofdzinnen bekijken ze V1-contexten en V2-contexten van het rechte en geïnverteerde type.^(2,3)

(2)	a	Ende en can hi nyet comen, so sal hi boeten.	V1
	b	Hi en sal nyet comen.	V2 –recht
	c	So en sal hi nyet comen.	V2–geïnverteerd
	d	... so hi nyet comen en sal.	Vfin

Deze vier contexten worden onderzocht in het Middelnederlands van de 13de tot de 15de eeuw en in het vroeg-moderne 16de en 17de-eeuwse Nederlands. Hoewel vdH&vdW het niet uitdrukkelijk stellen, betreft het voor de eerste periode teksten die grotendeels Vlaams/Brabants van oorsprong zijn, terwijl voor de

⁽²⁾ Omdat het cliticum slechts aanhecht aan finiete werkwoorden, impliceren V1 en V2 altijd een hoofdzincontext en Vfin een bijzinscontext. De identificatie van Vfin met de bijzin geldt voor het gehele artikel.

⁽³⁾ De vier voorbeeldzinnen zijn gefingeerd. Ze illustreren slechts het patroon.

tweede periode het ook gaat om Hollandse teksten. In onderstaande tabel zijn hun bevindingen geschematiseerd weergegeven.

(3)	<i>en-clitic</i> context	13-15 ^{de} eeuws Vlaams (etc.)	16-17 ^{de} eeuws Hollands (etc.)
	<i>V1</i>	optioneel	optioneel
	<i>V2-recht</i>	vrijwel verplicht	optioneel
	<i>V2-geïnv</i>	optioneel	optioneel
	<i>Vfin</i>	optioneel	vrijwel verplicht

In het vroegere Middelnederlands komt het weglaten van het cliticum bijna niet voor *in rechte contexten*; in het vroeg-moderne Nederlands komt dit bijna niet voor *in bijzinnen*: “Het springt in het oog dat het enkele *niet* in deze periode in het geheel niet of vrijwel niet in de bijzin voorkomt” (vdH&vdW 1978:15).⁽⁴⁾ Hoewel de geografische component impliciet blijft, isoleert deze studie in feite twee verschillende systemen. Deze systemen zijn mogelijk van regionale aard, gezien de toename van Hollandse teksten in het “corpus”, maar het kan ook een echt diachroon effect zijn. Wel is de conclusie gerechtvaardigd dat de syntaxis op enigerlei wijze actief is. VdH&vdW (1978) suggereren een verband met een parallele syntactische verandering in de geschiedenis van het Nederlands. Ze veronderstellen dat het Nederlands een ontwikkeling doormaakt van OV (linksvertakkendheid) naar VO (rechtsvertakkendheid). Daaraan parallel zou *ne-V* terrein verliezen ten faveure van *V-niet*. Gezien de volgorde in de bijzin *niet... ne+V*, zou de ontwikkeling daar geen gevolg hebben.⁽⁵⁾ De OV/VO redenering wordt in De Haan & Weerman (1984) weerlegd: de veronderstelde correlatie is slechts schijn en bovendien gaat de redenering alleen op in zinnen met een simplex werkwoord. Een nadeel bij de beoordeling van de studie van vdH&vdW (1978) is bovendien dat ze nauwelijks gekwantificeerd is. Ondanks deze kritiek is het goed de belangrijkste empirische ingrediënten hier vast te leggen.

⁽⁴⁾ Het betreft hier de 16de en 17de eeuw.

⁽⁵⁾ Van der Horst & Van der Wal verwijzen naar Vennemann (1974) die een OV/VO-verklaring voorstelt voor het vergelijkbare verval in het Duits.

- (4) Generalisaties van Van der Horst & Van der Wal (1978)
- a) het verval van het negatieve cliticum begint in V1 en inversie contexten;
 - b) het verval van het negatieve cliticum vindt vertraagd plaats in ingebedde contexten.

De tweede grondige studie naar het verval van het negatieve cliticum is Burridge (1993). Burridge verschilt van vdH&vdW (1978) in de expliciet geografische component van de studie. Brabantse en Hollandse teksten worden afzonderlijk gekwantificeerd over de periode 1300-1700. Er worden drie syntactische contexten onderscheiden: V1-contexten, V2-contexten en bijzin-contexten. Onderstaande tabellen illustreren de tendensen in afhankelijkheid van de syntactische context. De data geven het voorkomen van het negatieve clitic weer als percentage van het totaal van het voorkomen van de negator *niet*.

(5a) *En*-verdubbeling in Holland (Burridge 1993; naar Zeijlstra 2004:97)

<i>En-verdubbeling in Holland in %</i>	V1	V2	Vfinaal
1300	57%	72%	92%
1400	25%	75%	64%
1500	23%	52%	72%
1600	0%	30%	92%
1650	0%	0%	2%

(5b) *En*-verdubbeling in Brabant (Burridge 1993; naar Zeijlstra 2004:97)

<i>En-verdubbeling in Brabant in %</i>	V1	V2	Vfinaal
1300	79%	100%	95%
1400	-	-	-
1500	50%	91%	100%
1600	43%	95%	95%
1650	0%	91%	94%

De gegevens van Burridge zijn iets anders verdeeld dan bij vdH&vdW aangezien Burridge geen onderscheid maakt tussen de rechte en geïnverteerde volgorde in V2-contexten. Voor zover de iets andere verdeling van de data dat toestaat,

zien we de twee tendensen van vdH&vdW (1978) bevestigd voor het Brabants en het Hollands. Daarnaast zien we dat Holland een eeuw tot anderhalve eeuw voorloopt op Brabant. Deletie van het cliticum lijkt daarmee een vanuit het noorden opkomend verschijnsel.

Wat de oorzaak van de verandering betreft, betoogt Burridge dat deze veroorzaakt wordt door een strikter worden van de zinsvolgorde. In tegenstelling tot vdH&vdW (1978) die het in de OV/VO-dimensie zoeken, verbindt Burridge de verandering met een striktere volgorde in het zinsinitiële domein: een striktere toepassing van V2 ten gevolge van een veranderde topic-structuur in het moderne Nederlands. Terwijl het Middelnederlands nog contexten toeliet met een Topic en het subject voor het finiete werkwoord (Top Subj V_f...), vereist het latere Nederlands inversie (Top V_f Subj...). Het cliticum zou het slachtoffer zijn van de striktere V2-eis, waardoor het niet meer gerealiseerd kon worden. In het navolgende zullen wij een andere verklaring introduceren die gebaseerd is op taalcontact.

4. Het Drents van 1400-1450

Recentelijk is een digitaal corpus beschikbaar gekomen van het Drents van 1400-1500. Het betreft een corpus van in tijd en plaats nauwkeurig bepaalde vonnissen van de rechtbank van Drente. Voor een korte beschrijving verwijzen we naar Postma (2004). Het corpus is verdeeld in tijdschijven van ongeveer 4-7 jaar. Als we inzoomen op de tijdschijf van 1399-1405, dan krijgen we de resultaten in (6). Daarbij hebben we het voorkomen van verdubbelde negatie uitgesplitst naar de vier contexten van vdH&vdW (1978).

- (6) *En*-dubbeling in het Drents van 1399-1405, afhankelijk van de werkwoordelijke positie, vergelijk vdH&vdW (1978)

<i>En</i>	<i>VI</i>	<i>SV</i>	<i>XV</i>	<i>Vfinaal</i>
<i>nyet</i> (totaal)	31	16	10	83
<i>en+nyet</i>	5	4	6	14
% verdubbeling	16%	25%	60%	17%

Om de gegevens met die uit de literatuur te vergelijken, kunnen we verscheidene contexten samennemen. Door SV en XV samen te nemen, kunnen we de Drentse data vergelijken met de data van Burridge (1993). Dit zien we in (7).

(7) *En*-dubbeling in het Drents, verdeeld op de manier van Burridge

<i>En</i>	<i>V1</i>	<i>V2</i>	<i>Vfinaal</i>
<i>nyet</i> (totaal)	31	26	83
<i>en+nyet</i>	5	10	14
% verdubbeling	16%	38%	17%

De theorie biedt twee manieren om deze data te ordenen. In de standaard analyse van Verb Second (Den Besten 1982) bevinden alle finiete werkwoorden in de hoofdzin zich in de C-positie, terwijl finiete werkwoorden in de bijzin in finale V-positie blijven staan. Deze verdeling zien we in (8).

(8) *En*-dubbeling in het Drents, verdeeld naar de theorie van Den Besten

<i>En</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
<i>nyet</i> (totaal)	57	83
<i>ne+nyet</i>	15	14
% verdubbeling	26%	17%

De essentie van het meer recente werk van Zwart (1993) is de hypothese dat het finiete werkwoord in rechte contexten in I staat. In zijn voorstel wordt de positie van het werkwoord in geïnverteerde contexten –XV en V1 in C– gesteld tegenover de positie in hoofdzinnen met een rechte volgorde en in bijzinnen –SV en Vfinaal in I. Dit leidt tot een verdeling als in (9).

(9) *En*-dubbeling in het Drents, verdeeld naar de theorie van Zwart

<i>En</i>	<i>C</i>	<i>I</i>
<i>nyet</i> (totaal)	41	99
<i>ne+nyet</i>	11	18
% verdubbeling	27%	18%

Een aantal dingen valt op. In de eerste plaats is het aantal clitic-dubbelingen erg laag, nl. 21%.⁽⁶⁾ Dat is aanzienlijk lager dan in Brabant omstreeks dezelfde tijd (97% in 1350) of in Holland (90% in 1400).⁽⁷⁾ Men zou eruit kunnen opmaken dat de deletie niet in Holland maar in het Noordoosten is begonnen. Een tweede zaak die opvalt, is dat verdubbeling in bijzinnen (17%) niet veelvuldiger is dan in het geheel (21%), zoals vdH&vdW (1978) observeren voor het zuiden. Evenmin is verdubbeling in XV+V1 contexten (11 uit 41=27%) significant lager dan in het geheel (21%). Dus beide generalisaties van vdH&vdW (1978) worden niet bewaarheid in het Drents van 1400-1450. Ook met een andere verdeling, zoals die waarin XV+SV+V1 worden samengenomen, als in de theorie van Den Besten (1983), worden er geen nieuwe inzichten geboden op hoe verdubbeling samenhangt met de syntactische context.

5. Hulpwerkwoorden

Volgens Jespersen is het moderne Engels bezig met de hernieuwde reductie van de negatie. Die gaat gepaard met een clisatie van de negatie op het werkwoord. In het Engels is dat voorbehouden aan hulpwerkwoorden, zoals we zien in (10).⁽⁸⁾

- (10) a. John can't see it.
 b. *John seesn't it.
 c. John doesn't see it.

Als er geen hulpwerkwoord van tijd of modaliteit in de zin aanwezig is, wordt een loos hulpwerkwoord ingeschoven – vormen van het werkwoord *to do* 'doen' – het zogenaamde *do*-support. Wat het Engels laat zien, is dat het verschil tussen hulpwerkwoorden en zelfstandige werkwoorden van belang is. Geen van de studies over negatie in de geschiedenis van het Nederlands heeft tot nog toe deze dimensie in het onderzoek betrokken. Nu zijn er aanwijzingen dat het Drents van omstreeks 1400 een aparte klasse van hulpwerkwoorden heeft (zie

⁽⁶⁾ Te berekenen uit tabel 9, namelijk: $29/(41+99)=21\%$.

⁽⁷⁾ Deze percentages zijn berekend uit de tabellen van Burridge die absolute aantallen bevatten.

⁽⁸⁾ Zie Van Kemenade (2000).

ook Coupé & Van Kemenade 2006). Zo komen net als in het Engels de modale werkwoorden niet in de infinitivale vorm voor. Een werkwoordsvorm als *te mogen* is afwezig, evenals een stapeling van modalen, als in *zullen kunnen*. Het ligt daarom voor de hand om te bekijken wat de resultaten zijn na uitsplitsing van de twee typen werkwoorden.

In (11) laten we de resultaten zien als we de opsplitsing maken tussen zelfstandige werkwoorden (Lex) en hulpwerkwoorden (Aux). Daarnaast hebben we voor de positionele dimensie de Den Besten-verdeling gebruikt. Het bezittelijke *hebben* is als lexicaal werkwoord geïnclassificeerd, evenals het hoofdwerkwoord *doen*.

- (11) *En*-verdubbeling in het Drents van 1399-1405 afhankelijk van de werkwoordelijke positie (C/Vfinaal) en het type (Aux/Lex)

<i>Negatie verdubbeling in nyet-contexten</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
Aux	15/53 (28%)	1/53 (2%)
Lexicaal	0/4 (0%)	13/30 (43%)

Het beeld verschilt op een interessante wijze van het voorgaande. De twee typen werkwoorden lijken zich systematisch verschillend te gedragen. Wanneer we ons tot lexicale werkwoorden beperken, dan vinden we het verschil tussen hoofd- en bijzinnen terug zoals geobserveerd door vdH&vdW (1978): de deletie in hoofdzinnen is compleet (dubbeling van 0%) en de reductie in bijzinnen is ver voortgeschreden (verdubbeling van 43%). Daarnaast is er een aparte klasse van hulpwerkwoorden die opmerkelijk genoeg een omgekeerd effect laat zien: verdubbeling met het cliticum vindt juist in hoofdzinnen plaats, en vrijwel nooit in bijzinnen. Het contrast in V2-constructies tussen Aux en Lex in het gebruik van *ne+V* lijkt enigszins op dat van het Engels: wel hulpwerkwoorden, geen zelfstandige werkwoorden. Het vakje linksonder met 0% is echter een kwetsbaar punt. Men kan tegenwerpen dat het aantal lexicale werkwoorden in C onvoldoende is om tot een conclusie te komen. Daarom hebben we een vergelijkbare studie uitgevoerd voor de tijdschijf 1444-1447, die een vergelijkbaar resultaat oplevert. Om de statistiek te verbeteren hebben we daarom deze tijdschijf opgeteld bij de gegevens van rond 1400.

(12) *En*-verdubbeling in het Drents van 1399-1405 + 1444-1447 afhankelijk van de werkwoordelijke positie (C/Vfinaal) en het type (Aux/Lex)

<i>Negatie verdubbeling In nyet-contexten</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
Aux	16/64 (25%)	2/86 (2%)
Lexicaal	0/11 (0%)	17/40 (42%)

Het lijkt aannemelijk dat we de vakjes C/Lex en Vfinaal/Aux als leeg kunnen beschouwen. We komen daarmee tot een schema als in (13).

(13) *Grammatica A*

<i>Negatie verdubbeling In nyet-contexten</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
Aux	ja	nee
Lexicaal	nee	ja

We zullen dit ‘grammatica A’ noemen. Voor de vakjes waarin verdubbeling kan voorkomen (‘ja’), zien we in (12) dat dit niet altijd gebeurt. Er is in deze vakjes dus sprake van optionaliteit. Verder zien we nog een derde effect: de mate van realisatie in de ‘ja’-vakjes vertoont een verschil tussen hoofd- en bijzin: 25% in de hoofdzin en 42% in de bijzin. We noemen dit het vdH&vdW-effect (zie 4b). In (14) hebben we deze eigenschappen op een rijtje gezet.

(14) *Drents van 1400-1450*

- grammatica A
- optionaliteit van verdubbeling
- hoofdzin vs bijzin (vdH&vdW-effect)

In de volgende paragrafen zullen we proberen verder inzicht te verkrijgen in deze generalisaties.

6. Grammatica A

De eerste vraag die we zouden moeten beantwoorden is de vraag hoe het komt dat in het Drents van 1400 *ne*+V alleen in C voorkomt als het een hulpwerkwoord (Aux) is, en alleen finaal als het een lexicaal werkwoord betreft. Aangezien het eerste deel van de vraag gelijk is aan de vraag waarom in het Engels *do*-support optreedt bij negatie, is een antwoord gewenst waarin het Drents van 1400-1450 en het Engels op dit punt vergelijkbare analyses krijgen. Aan de andere kant is het wenselijk om het bijzinseffect – *ne/en* wel op Lex, niet op Aux – langs dezelfde weg te kunnen verantwoorden. In een later, meer theoretisch artikel zullen we hier dieper op ingaan.

In dit artikel zullen we ons beperken tot een schematische verantwoording van het effect dat we Grammatica A gedoopt hebben. De basis van onze analyse komt er op neer dat in het Drents van 1400-1450 een negatief clitic alleen kan worden aangehecht aan een simplex verbum. Zodra het verbale cluster (inclusief *ne/en*) complexer is, leidt dat tot ongrammaticaliteit. Deze analyse valt direct te relateren aan de theorie over antisymmetrie van Kayne (1994) en antisymmetrie in de morfosyntaxis (Postma, Hermans & Van Oostendorp 2006). Daar zullen we hier verder niet op ingaan.⁽⁹⁾

Kortom, [*en* - V] is goed, [*en* - Aux] is goed, maar bijv. [*en* - V - V] of [*en* - Aux - V] komen niet voor. Het Drents en het Engels zijn uitzonderlijk omdat ze een gegrammaticaliseerde Aux hebben, met een eigen structurele positie. In andere variëteiten van het Nederlands zijn hulpwerkwoorden syntactisch gezien gewoon werkwoorden, zoals blijkt uit de mogelijkheid voor hulpwerkwoorden om ook in infinitivale gedaante verschijnen en om grotere clusters te vormen. In het Drents van 1400 heeft het verbale domein een basisstructuur als in (15).

- (15) [_{CP} C [_{TP} ... Aux/T ... [_{NegP} Neg [_{VP} V ...]]]]

Als een hulpwerkwoord in Aux/Tense staat, dan kan deze Aux/Tense samen met *ne/en* naar C onder Verb Second (de 25% linksboven in 12). Gaat daarentegen V naar C onder V2, dan moet dat om redenen van lokaliteit van verplaatsing via de Aux/T positie en wanneer daar ook de negatieve clitic aan wordt toegevoegd dan

⁽⁹⁾ We gebruiken alleen het resultaat: als er twee adjuncties aan een hoofd plaatsvinden en dat noncyclisch gebeurt, kunnen de twee adjuncten niet gelineariseerd worden en zal er één zonder uitspelling moeten blijven.

ontstaat een onacceptabel, complex cluster van het type [*en* - Aux/T - V] (de 0% linksonder in 12). Voor bijzinnen geldt iets anders. Is Aux het finiete werkwoord, in de bijzin dan moet onder Verb Raising het infinitivale werkwoord naar Aux en wordt een verbaal cluster gevormd. Dan is er geen plaats meer voor een negatief clitic, en dus komt *ne/en* niet voor op Aux in de bijzin (de 2% rechtsboven in 12). Is er een enkel werkwoord, dan hoeft V ook niet naar Aux – de T-kenmerken in Aux kunnen via agree op V terecht komen – en kan *en/ne* zonder bezwaar aan V worden geclitiseerd (de 42% rechtsonder in 12).

Samenvattend kunnen we stellen dat het optreden van *ne/en* in deze taalvariëteit in principe altijd optioneel is, maar dat de negatieve clitic in de situaties Aux-Vfinaal en Lex-C afwezig moet blijven vanwege de genoemde conditie op clusterformatie.

Interessante bevestiging voor deze analyse komt uit het gedrag van scheidbaar samengestelde werkwoorden. In het corpus van het Drents van 1400 (tabel in 11) komen 30 lexicale werkwoorden voor in finale positie. Van die dertig hebben er dertien een negatief cliticum, oftewel 43%. Van die dertig zijn er zeven met een verbaal partikel, maar geen van deze zeven werkwoorden heeft een negatief clitic. Als we er van uitgaan dat het verbale partikel samen met het werkwoord een V-complex vormt, zoals veelal wordt aangenomen, dan is er geen ruimte voor *ne/en* en kunnen we stellen dat ook het partikel het optreden van een negatief clitic blokkeert.

Langs deze weg kunnen we dus de bijzondere status van het Drents van 1400-1450 in verband brengen met de grammaticale status van hulpwerkwoorden (Aux) en met een conditie op clustervorming die volgt uit Kayne's antisymmetrie-theorie, toegepast op de morfosyntaxis, zoals voorgesteld in Postma, Hermans & van Oostendorp (2006). Hiermee hebben we een analyse van 'Grammatica A', uitgaande van de gedachte dat *ne/en* optioneel gerealiseerd kan worden als het hoofd van een NEG-projectie.

7. Een andere tijd, een andere taal

In de tweede helft van het corpus (1488-1492) komt een fragment voor met een ander karakter. Het dialect onderscheidt zich lexicaal, o.a. in het voorkomen van *neet* in plaats van *nyet* 'niet'. Verder komen in deze tijdschijf opmerkelijk genoeg wel enige infinitieven van modalen voor, zoals we zien in (16).

- (16) alsdan hebben de gemenen etten angenoemen voir myns heren genaden to reijsen ende tkennen gevende hoer olde rechten toenende ende begeren daer by **te moegen** blyven, so also ...

We weten uit het Engels dat grammaticaliseerde hulpwerkwoorden geen infinitief kunnen hebben. Dus het bestaan van *te moegen* kan als aanwijzing dienen dat deze variëteit geen grammaticaliseerde klasse van hulpwerkwoorden heeft. Als we nu bovenstaande analyse op deze tijdschijf uitvoeren, krijgen we het volgende resultaat.

- (17) *En*-verdubbeling in het Drents van 1488-1492, afhankelijk van de woordelijke positie (C/Vfinaal) en het type (Aux/Lex)

<i>Negatie verdubbeling in neet-contexten</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
Aux	2/8 (25%)	28/36 (78%)
Lexicaal	2/5 (40%)	7/9 (78%)

Dit lijkt een fundamenteel ander systeem. Er is geen duidelijk verschil aanwezig tussen hulpwerkwoorden en zelfstandige werkwoorden. Dit komt overeen met het Vlaams/ Hollandse systeem, zoals we dat zagen in (5). Dit leidt tot een schema als in (18).

- (18) *Grammatica B*

<i>Negatie verdubbeling In neet-contexten</i>	<i>C</i>	<i>Vfinaal</i>
Aux	ja	ja
Lexicaal	ja	ja

We zullen dit ‘Grammatica B’ noemen. Ook hier zien we dat het realiseren van *ne/en* optioneel lijkt te zijn. Verder is er opnieuw het vdH&vdW-effect tussen hoofd- en bijzin (31% versus 78%).⁽¹⁰⁾ Het lijkt erop dat het Drents van 1490 van het Drents in de periode (1400-1450) verschilt in de afwezigheid van een syntactisch verschil tussen Aux en Lex. Gegeven dat we in de laatste periode ook

⁽¹⁰⁾ Te berekenen uit de tabel in (17): $(2+2)/(8+5)=31\%$ en $(28+7)/(36+9)=78\%$.

infinitivale hulpwerkwoorden aantreffen, nemen we aan dit het gevolg is van een verandering van de categoriale status van hulpwerkwoorden: van Aux naar V.

(19) *Drents van de neet-tekst (rond 1490)*

- grammatica B
- optionaliteit van verdubbeling
- vdH&vdW-effect

Het belangrijkste punt dat overblijft in de verklaring van het optreden van *ne/en* is het vdH&vdW-effect: het feit dat het negatieve cliticum minder optreedt in hoofdzinnen dan in bijzinnen.

8. Taalcontact

In deze paragraaf zullen we onderzoeken in hoeverre Optionaliteit en het vdH&vdW-effect afleidbaar zijn van de interactie tussen verschillende dialecten. Daarnaast suggereren we een perspectief op de overgang van Grammatica A (13) naar Grammatica B (18) in het Drents van de tweede helft van de 15e eeuw.

In het algemeen wordt in het minimalistische kader (Chomsky 1993, 1995) aangenomen dat optionele regels of principes onwenselijk zijn. Voor zover er sprake is van optionaliteit is dat vaak het gevolg van meerdere regels of grammatica's. Laten we er eens van uitgaan dat er een variëteit bestond met de zuivere Grammatica A, dus waarin *en/ne* verplicht aanwezig is in de condities C/Aux en Vfinaal/lex, laten we zeggen het vroeg-Drents. Daarnaast hebben we een variëteit met de zuivere Grammatica B waarin *en/ne* verplicht aanwezig is in negatieve zinnen. Dit lijkt op het Middelnederlands uit Vlaanderen.

Als er sprake is van substantieel taalcontact tussen sprekers van GA en GB, dan ontstaat de situatie dat sprekers van GB moeten veronderstellen dat sprekers van GA het negatieve clitische element optioneel realiseren, aangezien hun grammatica niet een syntactisch verschil kent tussen hulpwerkwoorden (VAux) en hoofdwkwoorden (VLex). Deze situatie kan ertoe leiden dat nieuwe sprekers van GB een grammatica realiseren (GB[?]) met een optioneel cliticum in beide posities (C/Vfinaal) en voor beide functies (Aux/Lex). Dit is een soort substraatwerking, zie Van Coetsem (1988): *recipient agentivity*. Taalcontact tussen twee variëteiten zonder optionaliteit (GA en GB) kan zodoende aanleiding geven tot een taalvariëteit met optionaliteit, zoals GB[?]. We kunnen

langs deze weg het verschijnen van optionaliteit in GB zien als het gevolg van taalcontact tussen sprekers van GA en GB.

Voor GA geldt iets dergelijks. Als sprekers van GA in contact komen met sprekers van GB', dan constateren ze dat GB' een optioneel optreden kent van het negatieve cliticum. Dit kan ertoe leiden dat optionaliteit in het optreden van de clitic wordt overgenomen, maar alleen voorzover GA dat toelaat. We zagen dat GA een syntactisch onderscheid maakt tussen Aux en Lex. Gegeven de onafhankelijke clusterconditie, kan de van GB' overgenomen optionaliteit zich in GA' uitsluitend manifesteren in de situaties C/Aux en Vfinaal/Lex (zie par.6). Langs deze weg kan het verschijnen van optionaliteit in GA worden verantwoord.

Het is nu ook duidelijk dat de overgang van GA naar GB in de tweede helft van de 15e eeuw in Drente beschouwd kan worden als het directe gevolg van het veranderen van de grammaticale status van hulpwerkwoorden. Als de categorie Aux uit het systeem verdwijnt,⁽¹¹⁾ dan is er geen principiële beperking meer op het verplaatsen van een finiet werkwoord met een negatief clitic naar C.

Wat overblijft is het vdH&vdW-effect. Waarom treffen we *en/ne* vaker aan in finale positie dan in C? De aangedragen gegevens werpen ook hier een nieuw licht. Zoals we gezien hebben is het clitic in complementaire distributie met partikels. In feite gedraagt het *en*-clitic zich als een partikel. Binnen het geschetste kader ligt het dan het meest voor de hand om het vdH&vdW-effect te zien als een aanscherping van de eisen op Verb Second. In Blom (2005:283) wordt kort ingegaan op het feit dat bij scheidbaar samengestelde werkwoorden het partikel in sommige gevallen samen met het werkwoord naar C mocht verplaatsen. Zij geeft de zinnen in (20) uit een oostelijk dialect aan het eind van de 15e eeuw (overgenomen uit Van Loey 1976).

- (20) a. Doe *opstand* Bernardus al stille zwigende.
 b. ... *stont* hi *op* met vurichheit ...

⁽¹¹⁾ De ontwikkeling van modalen die hier geschetst wordt, lijkt een onverwacht geval van 'degrammaticalisatie': Aux ruimt het veld; het modale hulpwerkwoord wordt een 'echt' werkwoord. Dit lijkt de vaak gehoorde bewering dat grammaticalisatie een unidirectioneel verschijnsel is te weerspreken. Wel moet worden opgemerkt dat het hier geen spontane degrammaticalisatie betreft, maar het vervangen van een variant met AUX door een variëteit zonder AUX in een taalcontact situatie.

We treffen hier in dezelfde periode het verschijnsel aan dat onder V2 het werkwoord samen met een partikel in C mag komen te staan. We zouden dit kunnen opvatten als een indicatie dat in deze periode simpele clusters nog kunnen worden aangetroffen in C, maar dat in latere stadia uitsluitend kale finiete werkwoorden Verb Second ondergaan. Zo goed als part+V verdwijnt uit C, als het gevolg van de aanscherping van V2, zo verdwijnt ook de combinatie *en/ne*+V uit C. Wij hopen deze gedachte in toekomstig werk verder te kunnen uitwerken.

Bibliografie

- BARBIERS, S. ET AL
2005, *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND)*. Deel I. Amsterdam University Press.
- BERTELOOT, A.
1984, *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*.
- BESTEN, H. DEN
1983, 'On the interaction of root transformations and lexical deletive rules'. In W. Abraham (ed.) (1983) *On the Formal Syntax of the Westgermania*. Amsterdam: John Benjamins. 47-131
- BLOM, C.
2005, *Complex predicates in Dutch; Synchrony and Diachrony*. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam. Utrecht: LOT.
- BURRIDGE, K.
1993, *Syntactic change in Germanic. Aspects of language change in Germanic*. Amsterdam: Benjamins.
- CHOMSKY, N.
1993, 'A Minimalist Program for Linguistic Theory'. In K. Hale & S. J. Keyser (eds.) *The View From Building 20*. Cambridge: MIT Press. 1-49.
- CHOMSKY, N.
1995, *The minimalist program*. Cambridge: MIT Press.
- COETSEM, F. VAN
1988, *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht.

- COUPÉ, G. & A. VAN KEMENADE
 2006, 'The origin and rise of the IPP effect in Dutch dialects'. Lezing, gepresenteerd op DIGS-9. Triest.
- GESTEL, F. VAN, J. NIJEN TWILHAAR, T. RINKEL & F. WEERMAN
 1992, *Oude zinnen; Grammaticale analyse van het Nederlands tussen 1200-1700*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- HAAN, G. DE & F. WEERMAN
 1984, 'Taaltypologie, taalverandering en mogelijke grammatica's: het Middelnederlandse en'. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 100. 161-190.
- HAN, C. & A. KROCH
 2000, 'The rise of do-support in English: implications for clause structure'. *NELS* 30.
- HORST, J. VAN DER & M. VAN DER WAL
 1978, 'Negatieverschijnselen en woordvolgorde in de geschiedenis van het Nederlands'. *TNTL* 95. 6-37.
- JESPERSEN, O.
 1917, *Negation in English and other Languages*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
- KAYNE
 1999, 'The antisymmetry of Syntax'. MIT Press: Cambridge (MA).
- KEMENADE, VAN A.
 2000, 'Jespersen's Cycle Revisited: Formal Properties of Grammaticalization'. In S. Pintzuk, G. Tsoulas & A. Warner (eds.) *Diachronic Syntax. Models and Mechanisms*. Oxford University Press. 51-74.
- KEVERLING BUISMAN, F.
 1987, *Ordelen van de Etstoel van Drenthe*. Zutphen: Walburg Pers (twee delen).
- LAKA, I.
 1990, *Negation in Syntax: on the Nature of Functional Categories and Projections*. PhD dissertation, MIT.
- LOEY, A. VAN
 1960, *Middelnederlandse Spraakkunst. Deel 1 Vormleer*. Groningen: Wolters.
 1976, *Scheidbare en onscheidbare werkwoorden; Hoofdzakelijk in het Middelnederlands; Analytische Studiën*. Gent: KANTL.
- MOOLJAART, M.
 1992, *Atlas van vroegmiddelnederlandse taalvarianten*. Utrecht.

- PAARDEKOOPER, P.
 2006, 'Bloei en ondergang van onbeperkt *ne/en*, vooral dat bij *niet* woorden'. *Neerlandistiek.nl*. Juni 2006.
- POSTMA, G.
 2002, 'De enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands en de Jespersen cyclus'. *Nederlandse Taalkunde* 7. 44-82.
- POSTMA, G.
 2004, 'Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe en de Theorie van Reflexiviteit'. *Nederlandse Taalkunde* 9:2. 144-168.
- POSTMA, G., B. HERMANS & M. VAN OOSTENDORP
 2006, 'Antisymmetry in morphosyntax; Two types of morphemes and their lexicalisation'. ongepubl.
- REENEN, P. VAN & M. MULDER
 2000, 'Un corpus linguistique de 3000 chartes en Moyen Néerlandais du 14e siècle'. In Mireille Bilger (éd.) *Corpus, Méthodologie et Applications linguistiques*. Paris: Champion et Presses Universitaires de Perpignan. 209-217.
- REM, M.
 2003, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands*. Dissertatie VU. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- VENNEMANN, TH.
 1974, 'Topics, subjects and word order: from SXV to SVX via TVX'. In *Proceeding of the first ICHL*. 339-376.
- WEIJNEN, A. A.
 1966, *Nederlandse dialectkunde*. 2^e druk. Assen.
- ZEIJLSTRA, H.
 2004, *Sentential Negation and Negative Concord*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Utrecht: LOT.
- ZWART, J-W.
 1993, *Dutch Syntax. A Minimalist Approach*. Dissertation. University of Groningen.